

## نقش آموزش کارآفرینی در هنرستان ها بر کاهش آسیب های اجتماعی

دکتر مهدی حیاتی<sup>۱</sup>

<sup>۱</sup>مدیر هنرستان امام (ره) شهرستان مهران

### چکیده

کارآفرینی یکی از نیازهای میرم در جامعه بیکار ما است. ایجاد فرهنگ کارآفرینی ابتدا باید در خود متولیان و آموزش دهندگان پرورش پیدا کند سپس به جامعه تزریق شود. بهترین زمان برای آموزش کارآفرینی دوران هنرجوی به ویژه بعد از دوره ابتدایی است. هنرجویان هنرستانی هم بدلیل نزدیکی آموزش و تخصص به راحتی می توانند با آشنایی کامل در زمینه ایجاد کسب و کار و کارآفرینی، وارد محیط کار شوند. برای آموزش کارآفرینی باید مقدمات پیش امکان سنجی محیط کار، ثبت شرکت، بازاریابی و دیگر الزامات بصورت کامل در اختیار هنرجویان هنرستانی قرارگیرد. استفاده از تهدید های اجتماعی برای هنرجویان می تواند فرصت های کاری خوبی را برای آنان رقم بزند. بازاریابی در فضای مجازی برای هنرجویان رشته نرم افزار یا کامپیوتر (گرافیک، مکانیک یا غیره) می تواند به هنرجویان این فرصت را بدهد که کسب درآمد و در ادامه آن در مقیاس کوچک (به تبع آن در مقیاس بزرگ) کارآفرین شوند.

واژه های کلیدی: کارآفرینی، هنرستان، هنرجویان، آموزش

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی  
پرتال جامع علوم انسانی

## ۱. مقدمه

در کشورهای در حال توسعه با افزایش جمعیت تحصیل کرده و وجود موقعیت های خوب درآمدزایی، مهمترین اتفاق اشتغال جمعیت تحصیل کرده در زمینه های گوناگون است. وابستگی شغلی به ارگان ها و نهادهای دولتی و حکومتی باعث گسترش اندازه دولت شده و کشور از ایده پردازی و پیشرفت جا خواهد ماند. بهترین رویه برای کاهش وابستگی به دولت و افزایش بهبود زندگی در کشورهای در حال توسعه، مبحث کارآفرینی می باشد.

کارآفرینی از حدود سیصد سال پیش توسط اقتصاددان های فرانسوی مورد استفاده قرار گرفته است و در حال حاضر تغییرات زیادی در رابطه با تعریف و ویژگی آن اعمال شده است. شوپیتز در سال ۱۹۲۸ کارآفرینی را بدین گونه تعریف کرد که کارآفرینی عبارت است از درک و بهره برداری بهتر از فرصت هاست (کارایانیس، ۲۰۱۳). کارآفرین کسی است که دارای ویژگی های خلاقیت، پیشرو بودن، آینده نگری، جرات ریسک کردن، ارزش آفرینی، ایجاد اشتغال و خلق ثروت در کار آفرینی را دارد و برای رسیدن به اشتغال تلاش می کند.

در مورد کارآفرینی تعارف متعددی از متخصصان حوزه کسب و کار ارائه شده است که به طور مختصر به آنها اشاره می شود. ریچارد کانتیلون کارآفرینی را ریسک کردن برای سوددهی عنوان می کند. ریچارد گوردون بتی "تمرکز بر اقدام" را بعنوان عصاره کارآفرینی عنوان می کند و اذعان دارد که پیشرفت در عمل می تواند به اجرای کارآفرینی کمک شایانی بکند (مورفی، ۲۰۰۳).

برای درک بهتر کارآفرینی لازم بود تا در مورد تعریف و تاریخچه آن بصورت گذرا مطالبی بیان شود. در ادامه باید بدانیم که کارآفرینی چه اثرات مثبت و منفی را می تواند در جوامع و به ویژه جامعه ما بگذارد. کارآفرینی اتحاد ملی، اشتغال متخصصان، کار گروهی، رونق اقتصادی و غیره را در جنبه های مثبت می تواند به نمایش بگذارد. از طرفی هر اقدامی که صورت می گیرد حتما با گره های بزرگ و کوچکی هم برخورد خواهد کرد. از جمله مشکلات اداری برای کارآفرین، عدم حمایت از طرف دولت، نبود بازار و غیره می تواند به کارآفرین ضربه وارد کند (احمدپور، ۱۳۷۸).

در این پژوهش سعی شده است نقش کار آفرینی در هنرستان های کشور مورد بررسی قرار گیرد تا برنامه ای مناسب از آسیب های اجتماعی جامعه که هنرجویان را تهدید می کند ارائه شود.

## ۲. بحث

دنیای در حال تحول امروز، کامیابی را از آن جوامع و سازمان هایی می داند که بین منابع کمیاب، قابلیت های مدیریتی و منابع انسانی خود، رابطه ای منطقی و معنی دار برقرار سازند.

به عبارت دیگر، جامعه و سازمانی می تواند در مسیر توسعه، حرکت روبه جلو و پرشتابی داشته باشد که با ایجاد بسترهای لازم منابع انسانی خود را به دانش و مهارت کارآفرینی مولد تجهیز کند تا آنها با استفاده از این توانمندی ارزشمند، سایر منابع جامعه و سازمان را به سوی ایجاد ارزش و حصول رشد و توسعه، مدیریت و هدایت کنند (احمدپور، ۱۳۸۹).

امروزه کار و فعالیت، شکل تازه ای به خود گرفته و به سوی خودکارفرمایی و خوداشتغالی در حرکت است، پس کارآفرینی و کارآفرینان نقش کلیدی در روند توسعه و پیشرفت اقتصادی جوامع ایفا می کنند.

تجارب کشورهایی مانند ژاپن، کره جنوبی، مالزی و هند، آکنده از فعالیت های چشمگیر کارآفرینانی بوده که منجر به توسعه یافتگی کشورشان شده و امروز به آن می بالند. باید توجه داشت که کارآفرینان تنها به ایجاد فرصت های شغلی جدید نمی پردازند بلکه با ساختار، تفکر، تحرک و فرهنگ لازم، دست به تخریب خلاق می زنند تا از دل ویرانه های کهن، بنای رفیع آبادانی و پیشرفت را برافرازند.

با توجه به نقش و اهمیت کارآفرینی و سابقه درخشان کارآفرینان در توسعه بسیاری از کشورها و با توجه به مشکلات اقتصادی زیادی که کشور ما با آن مواجه بوده و دست یاری از هر سویی را می‌طلبد، ترویج مفهوم کارآفرینی، بسترسازی برای فرهنگ حامی کارآفرینی و همچنین تربیت افراد (به‌ویژه تحصیل‌کردگان) برای تمامی جوامع به‌خصوص جوامع در حال توسعه‌ای مانند ایران، از اهمیت و ضرورت حیاتی برخوردار است.

از سوی دیگر، شرایط اقتصادی، صنعتی، اجتماعی و فرهنگی امروز کشور، به‌گونه‌ای است که حل مشکلات و تنگناهای موجود، الگوها و راه‌حل‌های جدید و متفاوتی را می‌طلبد. در عین حال، ترکیب جمعیتی جوان کشور، ضرورت ایجاد فرصت‌های شغلی و همچنین نوسان بهای نفت، از جمله عواملی هستند که موجب می‌شوند سیاستگذاران و تصمیم‌سازان کلان کشور، به منابع درآمدی دیگری به جز نفت بیندیشند و بدون شک، آن منبع جز ابتکار، خلاقیت و نوآوری چیز دیگری نخواهد بود (احمدپور، ۱۳۹۱).

پرواضح است که چرخ‌های توسعه اقتصادی، همواره با توسعه کارآفرینی به حرکت درمی‌آید و در اهمیت کارآفرینی همین بس که طی دهه‌های ۱۹۶۰ تا ۱۹۸۰ در کشور هند به‌عنوان یکی از کشورهای جهان سوم، ۵۰۰ مؤسسه کارآفرینی شروع به کار کرده‌اند (عباس زاده، ۱۳۹۳). نیروی انسانی به‌عنوان منبعی نامحدود، محور هر توسعه‌ای به حساب می‌آید، در این بین کارآفرینان نقش مؤثری در فرایند توسعه اقتصادی ایفا می‌کنند. از این رو، پرورش و آموزش کارآفرینان، از اهمیت بسزایی برخوردار است و نیازمند متدولوژی آموزشی اجرایی برای همکاری تنگاتنگ بین صنعت و دانشگاه برای مواجهه با فشارهای شدید اجتماعی حاصل از رشد سریع فناوری و کمبود نیروی انسانی متخصص در جهان امروز است (سروری، ۱۳۷۸). آنچه مسلم است، کارآفرینی به‌عنوان پدیده‌ای نوین در اقتصاد، نقش مؤثری در توسعه و پیشرفت اقتصادی کشورها ایفا می‌کند و کارآفرینی در اقتصاد رقابتی و مبتنی بر بازار امروز، نقش کلیدی دارد.

در اقتصاد پویا، ایده‌ها، محصولات و خدمات، همواره در حال تغییر هستند و در این میان کارآفرین، الگویی برای مقابله و سازگاری با شرایط جدید به ارمغان می‌آورد اما واقعیت آن است که با وجود اهمیت روزافزون این پدیده و نقش فزاینده آن در اقتصاد جهانی، متأسفانه کمتر به این موضوع پرداخته می‌شود و این در حالی است که امروزه، وضعیت اقتصادی و ترکیب جمعیتی کشور، بیش از پیش ما را نیازمند یافتن زمینه‌های پیشرو در صحنه اقتصادی کرده و در پی آن، ضرورت داشتن الگوها و راهکارهای مناسب، برای آموزش، تربیت و استفاده بهینه از نیروی فعال و کارآفرین بیشتر می‌شود (ابوترابی، ۱۳۸۲). افزایش میزان توجه سیاستگذاران، دولتمردان و مدیران به موضوع حساس و ضروری کارآفرینی در جامعه در حال رشد ما، زمینه مناسبی برای بروز استعدادهای کارآفرین، به‌منظور توسعه اقتصادی کشور فراهم خواهد ساخت که رسیدن به این هدف، نیازمند همکاری نزدیک دولت در تدوین سیاست‌ها، خط‌مشی‌ها و قوانین و محافل علمی در ارائه راهکارهای اجرایی برای شناسایی، پرورش و شکوفایی استعدادهای این افراد است تا از این طریق بتوان هر چه بهتر و بیشتر از این ذخایر گرانبها و پایان‌ناپذیر به نحو احسن استفاده شود (صاحبی، ۱۳۷۵).

ساختار اقتصادی دنیای امروز با گذشته به طور اساسی تفاوت دارد. شاخص‌های سخت افزاری و دارایی‌های مشهود که دیروز در جایگاه یک بنگاه اقتصادی نقش تعیین‌کننده داشت جای خود را به نوآوری، ابداع، خلق محصولات جدید و دارایی‌های نرم افزاری داده است. تولید علم و دانش، بهره‌گیری از دانش و گسترش آن در سطح جامعه در تمام زمینه‌های اجتماعی توانمندی و قدرت ایجاد می‌نماید. کشورهایی که بخش قابل ملاحظه‌ای از تولید علم و دانش را به خود اختصاص داده‌اند، از نظر صنعتی توسعه یافته و از توان اقتصادی و سیاسی بالایی برخوردارند. بدیهی است تولید علم و دانش جز از راه تحقیق حاصل نمی‌گردد.

رابطه سرمایه‌گذاری در امر تحقیقات و تولید علم و رابطه تولید علم با توان اقتصادی و سیاسی کشورها یک رابطه مستقیم است. به کارگیری دانش و مدیریت در هر جامعه زیر بنای نوآوری و خلاقیت‌هاست. بنابراین لازمه رشد اقتصادی در دنیای امروز

توسعه مراکز تولید دانش، فناوری و مهارت‌های فنی است که مهمترین آن‌ها دانشگاه‌ها، مراکز تحقیقاتی و هنرستان‌ها هستند. دانشگاه‌ها، هنرستان‌ها و مراکز تحقیقاتی به عنوان رکن اساسی در توسعه همه جانبه کشور باید از هر نظر مورد حمایت قرار گیرند و محققان و اساتید باید از جایگاه ویژه‌ای برخوردار باشند تا با آسایش خیال قادر باشند نیروهای جوان و طالب علم کشور را اهل فکر و نظر، نوآور و خلاق پرورش دهند. در دنیای امروز بزرگترین سرمایه‌های یک بنگاه اقتصادی نیروهای اهل فکر، یادگیرنده و خلاق آن‌ها هستند و این نیروها کسی جز کارآفرینان نیستند.

هنرستان‌های کشور ما بدلیل حضور هزاران هنرجو در سنین مختلف می‌تواند ما را در برنامه ریزی‌های آموزشی در جهت آشنایی هنرجویان با کارآفرینی کمک کند. هنرجویان هنرستان‌ها در آینده‌ای میان مدت به عنوان دانشجویان، اساتید، دکترین، متخصصین و غیره کشور محسوب خواهند شد. چه خوب است که بتوان در این زمینه آنان را آماده کرد تا بتوانند بعد از تحصیل، علاوه بر تخصص کافی در رشته مورد علاقه خود، بتوانند برای دیگران نیز ایجاد شغل و کارآفرینی انجام دهند. به منظور آموزش کارآفرینی باید به اهداف آن نیز اشاره شود، ترویج کارآفرینی باید با خلاقیت در زمینه‌های مختلف در بین هنرجویان صورت گیرد. هنرجویان هنرستان‌های کشور ما بدلیل پیشرفت سیستم‌های ارتباطی از جمله، گسترش اینترنت، فضای مجازی، تلفن همراه و غیره بصورت مستقیم در معرض آسیب‌ها و چالش‌های اجتماعی هستند. اگر برنامه ریزی مدونی در این زمینه صورت نگیرد در آینده مشکلات متعددی از جمله معضلات اجتماعی و ناهنجاری‌های عمومی را شاهد خواهیم بود.

یکی از اهداف هنرستان‌های کشور آماده سازی هنرجویان برای ورود به بازار کار می‌باشد. کارآموزی و کارورزی به منظور پیشرفت در وقت شناسی، درآمد، عرضه مهارت، رقابت، کارگروهی و غیره را به هنرآموزان آموزش می‌دهد. در این مسیر نقش مدیران، معاونین و هنرآموزین هنرستان برای پیشرفت هنرستان‌ها و هنرجویان نقش پایه‌ای می‌باشد که اگر در مسیر درست برنامه ریزی صورت گیرد می‌تواند هنرجویان را در زمینه‌های شغلی، اجتماعی و زندگی خصوصی بیش از پیش باعث پیشرفت شود.

در اکثر هنرستان‌های کشور رشته‌هایی نظیر گرافیک، کامپیوتر، مکنیک، تربیت بدنی، نقاشی، تاسیسات، معماری، ساختمان، متالوژی و دیگر رشته‌های فنی و کاربردی تدریس و بصورت عملی انجام می‌شود. بنده برای تحقق کارآفرینی بصورت کاربردی و عملی در هنرستان‌ها، ایده‌ای در رشته کامپیوتر و نرم افزار را برای اشتغال، کاهش مشکلات اجتماعی میان هنرجویان هنرستانی بعد از فارغ التحصیلی و ورود به بازار کار را ارائه می‌کنم و امید است که قدمی در پیشرفت و توسعه کارآفرینی در هنرستان‌ها را شاهد باشیم.

### ۱-۳. آموزش کارآفرینی

از جمله مباحثی که در هنرستان‌ها باید صورت گیرد، تدوین برنامه اساسی برای آموزش هنرجویان است. برنامه آموزشی باید توسط متخصصینی که در حوزه تئوریک و عملی کارآفرینی سرو کار دارند تدوین شود. هنرآموزی که خود کار عملی نکرده و در مورد کارآفرینی سررشته‌ای ندارد نمی‌تواند تاثیری روی هنرجویان خود بگذارد. اولین قدم در آموزش حضور متخصصین در امر کارآفرینی است. بعد از تدوین برنامه مناسب برای آموزش، دومین قدم اجرای دقیق آن توسط کادر هنرستان می‌باشد. مدیریت، معاونین و هنرآموزین باید برنامه‌های آموزشی را بصورت منظم و بدون وقفه بین هنرجویان نشر دهند. بطور کلی می‌توان بیان کرد که استفاده از چند نفر متخصص در امر کارآفرینی، استفاده از منابع مکتوب معتبر ملی و جهانی برای آشنایی با اصول پایه‌ای کارفرینی، برگزاری جلسات با حضور کارآفرین‌های موفق در کنار هنرجویان، بکارگیری هنرآموزان و هنرجویان هنرستان‌ها در برنامه‌های اجرایی آموزشی، می‌توان خلاصه‌ای از برنامه آموزشی کارآفرینی در هنرستان را بیان کرد.

## ۲-۳. بکارگیری از هنرجویان برتر هنرستان

در مراکز آموزشی اعم از هنرستان ها، هنرستان ها و آموزشگاه ها، هنرجویانی وجود دارند که از نظر تحصیلی و یادگیری و اجرای مقدمات کارآفرینی جز برترین ها می باشند و همه با چنین هنرجویانی برخورد کرده ایم. برای ترویج فرهنگ کارآفرینی باید از این هنرجویان برتر در این امر استفاده شود. هنرجویان زبان هم را بهتر از همه میفهمند. افرادی که در زمینه های مختلف خلاقیت دارند می توانند هنرجویان دیگر را در این زمینه تشویق کنند. بنابراین کادر هنرستان ها باید از هنرجویان برتر در زمینه گسترش و ترویج کارآفرینی بهره ببرند.

بسیاری از هنرستانی های که در این زمینه شروع به تحصیل می کنند بدلیل وجود جمعیت بیکار در جامعه، بدون برنامه ریزی های هنرستان ها مربوطه، فارغ التحصیل می شوند و بدون امید به اشتغال و آینده شغلی، بعد از مدتی وارد میدانی از ناهنجاری های اجتماعی می شوند. ما مسولین و کارکنان هنرستان ها وظیفه ای مضاعف داریم. اولین وظیفه تعلیم هنرجو در مورد تخصصی که در هنرستان ها آموزش می بینند و دومین وظیفه تربیت نیروی جوان و کاری برای ورود به بازار کار است. در کنار این وظایف، مسولیت سنگینی در قبال آموزش ورود به کار را نیز برعهده داریم که بیشتر هنرآموزین و آموزش دهنده ها، از این مسولیت شانه خالی می کنند.

آماده سازی هنرجویان برای ورود به کار در عصر حاضر نیاز به تخصص ویژه ای دارد که در دنیای اقتصاد امروزی به کارآفرینی معروف است. برای هنرجویان هنرستانی باید مقدمات، الزامات و اصول کارآفرینی را آموزش داد.

اولین قدم در کارآفرینی هنرستان ها توجیه هنرجویان با مسایل کارآفرینی در همه زمینه هاست. بدین معنی که هنرجویان باید در مورد کارآفرینی در رشته ی به عنوان مثال گرافیک و نقاشی آشنا شوند. در گرافیک و نقاشی هنرجویان بعد از فراغت از تحصیل باید به گونه ای آموزش دیده باشند که بتوانند بصورت مستقل شروع به فعالیت بکنند.

بعد از توجیه در مورد کارآفرینی، هنرجویان باید با مباحث پیش امکان سنجی، ثبت شرکت، بازاریابی و غیره آشنایی کامل داشته باشند. منظور از پیش امکان سنجی یعنی هنرجویان قبل از فراغت از تحصیل در هنرستان ها باید به گونه ای آموزش ببینند که میزان عرضه و تقاضا در رشته خود را از طریق مشاهدات مستقیم، پرسش نامه های عمومی و تحقق و تفحص ارزیابی کنند. بعنوان نمونه برای هنرجویان گرافیک در هنرستان ها باید برنامه ای مشخص گردد که در رشته گرافیک بدنال بازار این رشته بگردند. فرصت هایی که می توانند از طریق عرضه این رشته برای خود کسب و کار کوچکی را دست و پا کنند را شناسایی کنند.

منظور از ثبت شرکت یعنی به هنرجویان در مورد ایجاد کسب و کار کوچک و ثبت شرکت آموزش های مقدماتی داده شود. برای کارآفرینی بعد از مرحله پیش امکان سنجی، تصمیم به ایجاد کسب و کار کوچک است. برای ایجاد کسب و کار کوچک می بایستی شرکتی ثبت شود. بنابراین در این زمینه هم باید آموزش های کافی و اجمالی صورت بپذیرد. این آموزش ها هنرجویان را قبل از ورود به محیط کار، با مقدمات کسب و کار و کارآفرینی آشنایی خواهند کرد.

هنرجویانی که در رشته خود بصورت فنی تخصص کافی را دارند ما پیشنهاد میکنیم که برای ورود به کسب و کار کوچک و ارائه محتوای فنی و تئوری خود به جامعه، علاوه بر آشنایی با موارد ذکر شده، باید در مورد بازاریابی در رشته خود نیز مطالعه کرده و همچنین بصورت عملی با آن سرو کار داشته باشند. بعنوان نمونه میتوان این گونه بیان کرد که هنرجویان رشته معماری که تجمیعی از هنرجویان با تجربه و برتر هستند، می توانند بصورت گروهی، انجمنی در هنرستان را با اخذ مجوز ار مدیریت هنرستان، تاسیس کنند. برای ارائه خدمات آموزشی به سایر هنرستان ها و همچنین ارائه خدمات به بخش ها و نهادهای دیگر در زمینه هنری و اجراء، بدنال جذب مشتری و بازاریابی بروند. با ارائه خدمات به نحو احسن با هزینه پایین، می توانند طی زمان یکساله، با کسب و کار در حرفه خود آشنا شوند که این کار مقدمه ای برای کارآفرینی در رشته هنر است. بعد از فراغت از تحصیل با ثبت شرکت می توانند بصورت فنی تر و مستقل تر با گسترش خدمات خود، جایگاه مناسبی را در جامعه برای خود باز کرده و تعداد افراد بیشتری را زیر مجموعه خود اضافه کنند.

مطالب بیان شده را می توانیم در رشته های دیگر هنرستانی مانند عکاسی، کامپیوتر، مکانیکی، خیاطی و غیره تعمیم داد.

زمانیکه کادر هنرستان ها با اهمیت کارآفرینی و نیاز آن در جامعه آشنا شوند، خود را ملزم خواهند دانست که فرهنگ کار و کارآفرینی را در هنرستان آموزش داده و آن را گسترش دهند. از میان کادر هنرستان ها، هنرآموزین بهترین نقش را دارند. هنرآموز با ویژگی های تک تک هنرجویان آشنایی کامل را دارد. با آموزش کسب و کار و کارآفرینی به هنرجویان، می توانند آن ها را از بحران های اجتماعی، خطرات نوجوانی، مشکل اشتغال بعد از تحصیل و همچنین کاهش افسردگی در بین آنان را به صورت مثبت تقویت کنند.

امروزه گوشی های تلفن همراه، اینترنت و فضای مجازی بصورت قابل ملاحظه ای گسترش یافته است. همه هنرجویان با این امکانات آشنایی کاملی دارند. هنرآموز می تواند با آموزش کسب و کار از طریق تلفن همراه و اینترنت به هنرجویان، علاوه بر انتقال تجارب مثبت بصورت چشم گیری در کاهش اثرات منفی تلفن همراه کمک کند. ناهنجاری های که در تلفن و اینترنت هنرجویان را تهدید می کند غیرقابل چشم پوشی است. ولی می توان با آموزش درست در مورد آن و ایجاد تفکر اشتغال خودمختار به هنرجویان را از اوقات بطالت تلفن همراه به سوی درآمد زایی سوق دهیم.

#### ۴. نتیجه گیری

با استناد به مطالب بیان شده، نتایج زیر استخراج شده است:

۱. تدوین برنامه منظم در هنرستان ها با مشارکت کادر هنرستانی، متخصصین کارآفرینی و هنرجویان برتر.
۲. ایجاد محیط مناسب برای هنرآموزین در هنرستان ها برای آموزش کارآفرینی
۳. برگزاری کارگاه های کارآفرینی برای هنرآموزین
۴. بهره گیری از هنرجویان نمونه و خلاق
۵. آموزش مقدمات کارآفرینی برای هنرجویان قبل از ورود به محیط کار
۶. آشنایی با مراحل کسب و کار و مشارکت هنرجویان در کار گروهی در زمینه های فنی
۷. حضور کارآفرینان در هنرستان ها به منظور آشنایی نزدیک با سیستم فعالیتی آنان
۸. استفاده از خلاقیت هنرجویان در مسیر صحیح برای تبدیل تهدید های اجتماعی به فرصت های ویژه

#### منابع و مراجع

- ۱- احمدپور داریانی، محمود. کارآفرینی / تألیف محمود احمدپور داریانی، محمد عزیزی؛ [برای] وزارت آموزش و پرورش، دفتر تألیف کتابهای درسی ایران، ۱۳۹۱
- ۲- سروری، محمد حسین، پیروزی تفکر، انتشارات روزانه، ۱۳۷۸
- ۳- صاحبی، لاله، اختراعات و اکتشافات قرن بیستم، انتشارات یگانه، ۱۳۷۵
- ۴- ابوترابیان، محمدرضا، پرورش نسل خلاق در ایران، انتشارات هنرستان، ۱۳۸۲
- ۵- عباس زاده، حسن. مبانی کارآفرینی و اصول کسب و کار، انتشارات دانشگاهی گهواره، ۱۳۹۳
- ۶- احمدپور، کارآفرینی، موسسه فرهنگی و انتشاراتی محراب قلم، ۱۳۸۷
- ۷- E.G.Crayannis. ۲۰۱۳. Encyclopedia of Creativity, Invention, Innovation and Entrepreneurship .
- ۸- A.E.Murphy. ۲۰۰۳. Richard cantillon: Entrepreneur and Economist .